

ANKARA'NIN BAŞKENT OLDUĞU YILLARDAKİ EĞİTİM, SAĞLIK VE SOSYAL DURUMU ÜSTÜNE

Yrd. Doç. Dr. Zübeyir KARS

ÖZET

Ankara, Osmanlı Devleti'nde adı sıkça öne çıkmayan bir kentti. Türkiye Cumhuriyeti'nin Hükümet merkezi olunca dikkatleri üzerine çekti. Bu yıllarda Ankara'ya 10 kaza 7 nahiye ve 1075 köy bağlıydı. Toplam nüfusu 312549 idi. Merkez nüfusu 2 nahiye 72 köy dahil 9090'ı kadın, 12356'sı erkek olmak üzere 21446 idi. İlde toplam 108 ilk, orta ve lise mektebi, 39 medrese vardı. 1924 yılında 1'i resmî, 6'sı özel, 7 eczane ve 2 resmî hastahane de bulunmaktaydı. Dispanser yoktu.

Kentte toplam 526 çeşme vardı. 345 çeşme merkezde, geri kalanları kaza ve köylerde bulunuyordu. Yine kentte, 56 caminin 35'i merkezde idi. 27 han vardı. Otel yoktu. Başkent olduktan sonra 16 otel yapılmıştır.

Vilâyette birer adet imalat-ı harbiye, elektrik, fişek, kibrit ve un fabrikası vardı. 526 su ile çalışan un değirmeninin 437'si faal durumdaydı. 70 mahalleli, tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomisi olan kentti. Ulaşım araçları fayton ve eşekti. Aydınlanması gazyağı ile sağlanan lüks lambaydı. İlk mecliste milletvekillerinin oturduğu sıralar mektup sıralarıydı. Bugün modern, çağdaş ve güzel bir kente ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Cumhuriyeti, Ankara, Başkent, Eczane, Hastahane, Okul.

* Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi.

A STUDY ON EDUCATION, HEALTH AND SOCIAL STATUS AT ANKARA WHEN IT WAS BECAME CAPITAL CITY

ABSTRACT

Ankara was not well-known city during Ottoman Empire. It took attention once it was chosen as the capital city of Turkish Republic. Ankara there were 10 kaza (district), 7 nahiye (subdistrict) and 1075 village belonged to Ankara. Total population at Anakara was 312549 and 21446 of these were living in city center. 9090 women and 12356 were man of those total city center population. Only 2 of the 7 nahiye (subdistrict) and 72 village were in the city center region. There were 108 primary and secondary schools and 39 medressehs in the city. In addition, Ankara had two hospitals, which were owned by state, and 7 pharmacies of those only one was owned by the state and the rest was owned by the private sector. On the other hand, there was no dispanser (outpotrent clinic) there were 526 çeşme (fountain), and 345 of those were in city center. Tehere were 27 han (inn), but no hotel. 16 hotels were built after it was chosen as a capital city.

The city had power for electricity and military industry (imalat-ı harbiye). In addition, there were no flour factory, gun factory and one factory producing matches. There were total of 526 değirmen (mill) running with water power and 437 of them were in working-order. Ankara's economy of those days was based on agriculture and transportation was maintained by fayton and donkeys. Gasoline was the source of lightening. The members of first parliament were sat on school chairs. Today, Ankara is a modern and a large city.

Key Words

Republic of Turkish, Ankara, Capital, Pharmacy, Hospital, School.

Türkler, ülke idare edecek yere “il/devlet tutsık yir” derlerdi.¹ “Ebedi bir devlete” sahip olma, ancak başkent idaresiyle mümkündü. “Ebedi il tutma yeri”nin olmasıyla kaygı ve kederden uzak yaşayacaklarına da inanırlardı.² Bu düşünceyle Mustafa Kemal de, “Ankara hükümet merkezidir ve ebediyen hükümet merkezi kalacaktır” diyordu.

Biz, bu çalışmamızda Ankara'nın yeni devlete başkent edildiği yıllardaki eğitim, sağlık ve sosyal durumunu ele alacağız. Diğer bir ifadeyle eski Ankara'dan yeri geldikçe ilçe ve köylerinden de bahsedeceğiz. Dolayısıyla bu çalışmamız yalnızca merkezle sınırlı kalmayacaktır. Ankara, Osmanlı Devleti'nde adı sıkça öne çıkmayan bir vilayetti. Ankara, yeni devletin yani Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet merkezi olunca, dikkatleri üzerine çekti. Başkent olmadan önce Ankara vilâyeti Kayseri, Yozgat, Kırşehir, Çorum sancaklarının merkeziydi.³

20 Nisan 1924 tarihli, 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89'uncu maddesi uyarınca başında en büyük mülki amiri Mutasarrıf bulunan livalar/mutasarrıflıklar il/vilâyet olunca,⁴ Ankara merkez kazası hariç 10 kazaya 7 nahiyeye ve 1075 köye sahip bir vilâyet oldu. Bu kazalar; merkez vilâyete 6 saat uzaklıkta İstanos kasabası da denilen Zir, Beypazarı, Nallıhan, Haymana, Bala, Keskin, Yabanabad, Kalecik, Ayaş ve Çubuk'tu. Merkez kazanın İç ve Asi Yozgat adıyla iki nahiyesi vardı. (Asi, Türkçe'de kâr, fayda demektir.) İç nahiyesine 66, Asi Yozgat nahiyesine 6 köy bağlıydı.⁵ Toplam nüfus 312.549 idi. Bu nüfusun 147.086'sı erkek, 165.463'ü kadındı. Kadın nüfus o yıllarda ülkenin her yerinde olduğu gibi Ankara işgal görmemesine ve cephe olarak savaşın içersinde olmamasına rağmen kadın nüfus erkek nüfustan 18.387 fazlaydı. Kadın nüfusun çokluğuna rağmen kentin Ankara sokakları kadınsızdı. 2 nahiyeye ve 72 köy dahil olmak üzere merkez kaza, 9090'ı kadın, 12.356'sı erkek olmak üzere toplam 21.446 nüfusa sahipti. Kaza merkezlerindeki toplam hane sayısı 12.113 idi.

1 Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara, 1994. s. 25.

2 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2. baskı, Ankara, 1979. s. 280.

3 Dr. Muslihiddin Safvet, *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti*, İstanbul, 1341/1925. s.40.

4 Kamil Erdaha, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975. s. 41.

5 Dr. Muslihiddin Safvet, a.g.e., s. 40.

Nahiye ve köyleriyle beraber merkez kaza, 6104 haneye sahipti. Merkez kazayla bir mukayese olması nedeniyle Keskin kazasının köyleriyle beraber 38.144 nüfusu vardı. Kalecik kazasının merkez hane sayısı 1200 idi.⁶ Nüfus ve hane sayılarını bildiren Ankara İl Sağlık Müdürü, köylerin ve kazaların nüfusunun toplamlarını hükümet tabiplerinden, merkezinkini ise Nüfus Dairesi'nden aldığını belirtiyor. Safvet, başkent olması nedeniyle nüfusun bundan kat kat fazla olduğunu da açıklamaktan çekinmiyor.⁷

Kentte, nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Kentte azınlıklar statüsünde Rum, Ermeni ve Musevi vatandaşlar da vardı. Lozan Antlaşması gereği mübadele yani nüfus değişimi ile şehirde Rum nüfus azalmıştı. Ancak, Balkanlardan gelen Türk nüfusun sayımı ise tam yapılamamıştı. Vilayette konuşulan genel dil Türkçe'ydi. Rumlar, Rumca bilmezler, Türkçe konuşurlardı. Çünkü Türkçe'den başka lisan bilmezlerdi. Ermeniler ise Ermenice de bilirdiler. Ancak, Türkçe'yi kaba bir şive ile telaffuz ederlerdi.⁸

Vilâyette eğitim ve okulların durumu şöyleydi; merkezde özel idareye ait 9 mektep vardı. Bunların 4'ü erkek, 5'i kız mektebiydi. Yine merkezde Maarif Vekaleti'ne bağlı bir Darulmuallimin/ Öğretmen okulu, bir kız ve bir de erkek olmak üzere iki lise, özel olarak biri kız diğeri erkek olmak üzere iki Musevi mektebi ile bir Ermeni Katolik mektebi vardı. Bunlardan başka merkez vilayette Kayabaşı, Leblebici, Yeşil Ahi, Bostaniye ve Erzurum mahalle mektepleri vardı. Ancak Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi'nin 5 Temmuz 1340/ 1924 tarih ve 151 sayılı kararıyla bu mahalle mektepleri kapatıldı. Yeniden inşa edilen mektepler ise, Latife Gazi Mustafa Kemal Kız Numune Mektebi ile Gazi Mustafa Kemal Numune Mektepleriydi.

Özel İdareye bağlı ilçe ve köylerdeki mekteplerin durumuna gelince; Merkeze bağlı Asi Yozgat nahiyesinde ve Hasan oğlan köyünde erkeklere ait birer mektep vardı. Bütün kaza merkezlerinde birer Beypazarı'nda ise iki erkek mektep olmak üzere merkezle beraber toplam 15 erkek mektebi, Bala, Yabanabat ve Zir kazaları merkezinde olmamak üzere diğer kazalarda birer kız mektebi ve merkez ile beraber toplam 12 kız mektebi vardı.

6 A.g.e., s. 113.

7 A.g.e., s. 113.

8 Dr. Muslihiddin Safvet, a.g.e., s. 51.

Ayaş kazasına bağlı Güdül nahiyesinde bir erkek mektep vardı. Köylerdeki mektep sayılarına gelince; merkez kazaya ve Çubuk kazasına bağlı birer olmak üzere 2, Bala'ya bağlı köylerde 2, Kalecik ve Ayaş'a bağlı köylerde üçer olmak üzere 6, Zir, Haymana ve Nallıhan köylerinde dörder olmak üzere 12, Beypazarı köylerinde 5, Keskin köylerinde 6, Yabanabat'ın köylerinde 9 erkek ve 2 kız mektebi olmak üzere toplam 44 mektep eğitim ve öğretime açıktı. Ancak öğretmensizlik nedeniyle köylerde 33 erkek, 2 kız toplam olarak 35 mektep kapalıydı. 1075 köye sahip olan Ankara'da ancak 59 erkek, 14 kız mektep açıktı. 33 erkek ve 2 kız mektep kapalıydı. Hepsinin toplamı 108 etmekteydi. Bu yıllarda ilkokul mecburi olmasına rağmen ilkokullarda okullaşma oranı binde beşti. Tüm okullarda Maarif Vekaleti tarafından düzenlenen programlara göre ders yapılıyordu. Köy okulları bir, kasabaların bazı okulları ise iki, üç ya da altı öğretmenliydi. Kaza ve köy okullarının bütçesi, Özel İdareye dahildi. Ankara İl Sağlık Müdürü Dr. Muslihiddin Safvet, eğitim ve özellikle köylünün durumu hakkında şöyle açıklamaktadır; " Her tarafta olduğu gibi yalnız merkez vilayette de birkaç mektep mevcut olup, kazalarda da ibtida-i derecede (ilkokullar) mektepler varsa da memleketin nüfus-ü azimesini teşkil eden (nüfusun çoğunluğunu oluşturan) zavallı köylüler tahsil nimetinden mahrumdurlar. Akdemce (önceden) usul-ü atika (eski yöntem) üzere tedris olunduğundan çocuk hiçbir şey öğrenmeden senelerce mektebe devam edip nihayet bir gazete okuyacak ve bir mektup yazacak kadar kabiliyete malik olmadan babası kendisini mektepten çeker alırdı. Maarife rağbet mevcut ise de, bütün çocukları istiab edecek (içerisine alacak) vasi (geniş) binalar olmadığından pek çok çocuklar mektebe gidemedikleri cihetle maarif geridir."⁹

Anadolu'da mektep binası olmayınca köy odaları hatta köy camileri eğitim amaçlı kullanılıyordu. Köylüden eğitim vergisi alınmıyordu. Köylü cami imamını ücretle tuttuğu gibi öğretmenin maaşını da aynen ödeyerek, ehliyetnamesi olanları ücretle tutuyordu. Mekteplerde hizmetli, kütüphane ve teftiş hemen hiç yoktu. Ders başı ücret 125 kuruştı ki o yıllarda 1 dolara tekabül ediyordu. Gayri Müslim okulları genellikle, kilise bitişiğinde ol-

9 Dr. Muslihiddin Safvet, a.g.e., s. 56-70, 116.

duğundan kilise okullarıydı. Yabancı dil dersleri ilkokul 4 ve 5'inci sınıf ders programlarında yer aldığından yabancı dil öğretmeni sıkıntısı çekiliyordu. Medreselerin kapatılması -diğer bir ifadeyle kendini yenileyememesi yüzünden kendi kendisini kapatması- nedeniyle binaları boş kalmıştı.

1930-1931 yıllarına gelindiğinde Ankara merkezde 23, kaza merkezlerinde 15, köylerde ise 147 ilk mektepte tedrisata devam ediliyordu. Merkez vilayeteki 23 okulda 2547 kız, 3021 erkek olmak üzere toplam 5568 öğrenci vardı. Kaza merkezlerindeki 15 ilk mektepte 816 kız, 1488 erkek olmak üzere toplam 2304 öğrenci eğitim görüyordu. Köylerdeki 147 mektepte 1853 kız, 4574 erkek öğrenci vardı. Toplam öğrenci sayısı 14.289'du. Merkezdeki ilk mekteplerde 114 kadın, 44 erkek öğretmen görevlendirilmişti. Kaza ve köy ilk mekteplerinde 161 kadın, 270 erkek olmak üzere toplamında 431 öğretmen tedrisatı devam ettiriyordu. İide üç özel mektep vardı. 66 erkek, 37 kız öğrenciyle Bizim Mektep, 15 talebeli Sizin Mektep ve 150 talebeli Türk Musevi Mektebi vardı.

Orta mektep olarak 209 talebeli ve 19 öğretmenli bir kız, 16 muallimli 255 öğrencili bir erkek mektebi vardı.

Lise olarak; 35 öğretmenli 683 talebeli Erkek Lisesi, 28 öğretmenli 220 talebeli kız lisesi vardı.

Bunlardan başka 1925'de Mustafa Kemal'in nutku ile açılan ve gece bölümü de bulunan, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın Türk Hukuk Fahri Profesörü olduğu Hukuk Mektebi vardı. Bu mektepte 18 profesör görev yapmaktaydı. Gazi Terbiye Enstitüsü, Beden Terbiyesi Mektebi, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Ankara Ticaret Mektebi, Musiki Muallim Mektebi ve Sanat Mektebi açılmıştı.¹⁰

Medreseler kapatılmadan önce vilayette toplam 39 medrese vardı. Bunların 26'sı merkez kazada diğer 13 medresenin 4'ü Ayaş'ta, 4'ü Beypazarı'nda ve birer de Haymana, Nallıhan, Çubuk, Bala ve Keskin'de bulunmaktaydı. Nallıhan'daki medrese binası henüz tamam edilmemişti. Haymana'daki medrese ise harabe durumundaydı.¹¹

¹⁰ Seyyah Kandemir, *Ankara Vilayeti*, Ankara, 1932, s. 51-196.

¹¹ Dr. Muslihiddin Safvet, a.g.e., s.122.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hastane, eczane ve dispanserler yalnız büyük kentlerde özellikle İstanbul'da toplanmıştı.¹² Osmanlı Devleti döneminde ise eczacılık hemen hemen tümüyle yabancı/ ecnebi uyruklu veya Gayr-i Müslim olan kişilerin tekelinde bulunuyordu. Türk eczacılar ancak 1900'lü yıllardan itibaren bu alanda varlıklarını göstermeye başlamışlardı. 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da yaklaşık 220 özel eczaneden yalnızca 10'nun sahibi Türk'tü. 1924 yılında İstanbul'da 300 kadar eczane vardı. 1930'lu yıllarda Türkiye'de 14 milyon nüfusa karşılık 427 eczane bulunuyordu. Birçok ilçede eczane yoktu. İstanbul'da sayı artacağı yerde düşüş göstererek 132 eczane vardı.¹³ Bu sayının azalmasında Lozan Antlaşması sonucunda 30 Ocak 1923 günü imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi Protokolüyle Yunanistan'a gönderilen Rum nüfusun etken olduğunu düşünüyoruz. Ancak, Anadolu'da özellikle de İç Anadolu'da yaşayan 400.000 bin Rum, kendilerinin Türk olduklarını, anadillerinin Türkçe olduğunu ve kendilerine Karamanlı dendiğini belirtmelerine rağmen yine de mübadeleye tabi tutulmuşlardı.¹⁴ Anadolu'da ilçelerin çoğunda eczane olmamasına karşılık Ankara'ya bağlı Kayseri sancağının merkeze bağlı Ortodoks Türklerin/ Karamanlıların/Rumların çoğunlukta yaşadığı Talas ve Gernir köylerinde dahi eczane vardı.¹⁵

1907/ 1325 yılında Ankara merkezde 6, Sivrihisar, Kalecik ve Keskin kazalarında 1'er, Kayseri merkezde 6, Develi kazasında 1, Kayseri merkeze bağlı Talas ve Gernir köylerinde 1'er, Yozgat'ta 4, Kırşehir'de 2, Çorum'da 1 eczane bulunuyordu.¹⁶

1924'lü yıllarda Vilâyet dahilinde 1'i resmi, altısı resmi olmayan toplam 7 eczane vardı. Resmi eczane, Numune Hastanesi'nde yer alan mun-

12 Bedi N. Şehsüvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul, 1970, s. 358-365.

13 Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 301, 302.

14 Zübeyir Kars, *Milli Mücadele'de Kayseri*, Ankara, 1999, s. 116-144.

15 Zübeyir Kars, "Kayseri Ortodokslarının Türklüğü Üzerine Bir Deneme." *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1998, s. 267-280. *Ankara Vilayeti Salnamesi, 1325/1907, Hazırlayanlar*, Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Ömer Türkoğlu, Ethem Coşkun, Ankara, 1995, s. 291.

16 *Ankara Vilayeti Salnamesi, 1325/1907, Hazırlayanlar*, Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Ömer Türkoğlu, Ethem Coşkun, Ankara, 1995, s. 291.

tazam ve ilaç bakımından oldukça zengin olan ve dışarıya ilaç vermeyen eczaneydi. Bu eczanede yalnızca hastanede tedavi altına alınan hastaların ilaçları imal edilmekteydi.

Özel eczanelere gelince; 4'ü merkez vilayette, 1'i Keskin kazasında, 1'i Beypazarı'ndaydı.

Merkez vilâyette olanların en eskisi Ahmet Şevket Bey'in mesuliyeti altında bulunan Belediye Caddesi'nde bulunan muntazam, mükemmel ve oldukça zengin "Ahmet Şevket Eczanesi." İkincisi, Karacaoğlan Çarşısında mükemmel ve muntazam ve diğerleri gibi zengin Hüseyin Hüsnü Beyin idaresi ve mesuliyetindeki "İstanbul Eczanesi." Üçüncüsü, Koyun Pazarı'nda Seryâ Rıza Beyin idaresi ve mesuliyetindeki "Küçük Seryâ Eczanesi." Dördüncüsü ise, Kurşunlu Cami civarında Muhyiddin Hüsnü Beyin taht-ı idare ve mesuliyetinde ve Ahmet Arzuhan Beyle müştereken açtıkları "Ankara Eczanesi."

Keskin'de Latfik Kazazyan ve Beypazarı'nda Suat Beyin idaresindeki "Beypazarı Eczanesi"dir. Resmi olmayan eczanelerin sayısının çokluğuna rağmen kentte özel hastane yoktu.

Hastanelere gelince, vilayette iki hastane vardı. Biri Vilâyet Hastanesi, diğeri Cebeci Askeri Merkez Hastanesi.

Vilâyet Hastanesi 1340/1924 Mayıs'ının başına kadar Vilâyet İdare-i Hususiyesi / Vilâyet Özel İdare bütçesinden idare olunuyordu. İaşe ve diğer ihtiyaçları Belediye tarafından yerine getirildiğinden bu hastaneye Gurebâ/Garipler veya Belediye Hastanesi deniliyordu. Ancak 1924 yılında Özel İdare Bütçesinden ayrılarak Vekaletler Bütçesine dahil edildi. Sıhhiye ve Muâvenet İctimâiye Vekaleti'ne/Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlanarak adı "Ankara Numune Hastanesi" olarak değiştirildi.

Bu değişikliğin yerinde bir değişiklik olduğunu yazar Muslihiddin Safvet şu cümlelerle açıklıyor; "-340 senesi idare-i hususiyeye bütçesinden 42.160 lira Vilâyet Hastanesi'ne ifraz /ayrılmış ve bu meblağdan Mayıs 340 tarihine kadar sarfiyat icra kılınıp tarih-i mezkurda hastane Sıhhiye Vekaleti celilesi emrine geçtiğinden 25.000 lira kadarı sarf olunmayıp iktisat olunmuştur. Mebalîğ mezkurenin vilâyetin umur sâire-i sıhhiyesine

sarf için icra edilen teşebbüsâta rağmen, encümen-i vilâyet kararıyla hususat-ı saireye sarf edilmek üzere fasıldan fasıla nakil edilip memleketin ve bilhassa mülhakat kara/köy halkının sıhhati düşünülmemiş ve ihmal edilmiştir. İktisat edilen paradan kazalarda beşer yataklık birer revir açılması ve bu suretle fukara halkın hastalarını kabul edecek birer mahal, birer melce-i sıhhiye/sıgınılacak sağlık kuruluşunun bulundurulması imkan daire-sinde iken memleketin bu ihtiyaç sıhhiyesinin nazarı dikkate alınmaması cidden şayan teessüftür.”

Ankara Sıhhiye ve Muaveneti İçtimâiye Müdürü Muslihiddin Safvet, Ankara Vilâyet Hastanesi'nin yapılış tarihi ve kuruluşu hakkında kesin bir bilginin olmadığını ileri sürüyor. Her ne kadar Akliye kısmının kapısı üzerinde çelik kalemle kazınmış taşa 1306/1888 tarihi yazılı olmasına rağmen hastanenin bu tarihten önceleri varolduğunu belirtiyor. Muslihiddin Safvet'e göre, Numune Hastanesi şehrin kuzey-doğusunda üç pavyondan/poliklinikten yani dahiliye, hariciye ve akliye polikliniklerinden oluşmaktaydı. Dahiliye kısmı Vali Reşit, hariciye Vali İbrahim Sûsâ Beyler, akliye kısmı da Vali Abidin Paşa zamanında yaptırılmıştı. Sonradan akıl hastaları pavyonuna zührevi hastaları da kabul için üç koğuş ayrılmıştı.

Bu pavyonlardan ikisi ahşap, üçüncüsü ise taştan yeniden inşa edilmişti. Hastanede, 1923' de 10, 1924 yılı içerisinde 40 yatak daha ilave edilerek 150 yatak sayısına ulaşıldı. Bu yatakların 100'ü ücretsiz fakir- fukara-yata tahsis edilmiş, geri kalan 50 yatak ücretli hizmete açılmıştı.

Bu hastanede muntazam bir ameliyathane ve pek az noksanı olan bakteriyoloji laboratuvarı vardı. Hastanenin noksanlarını dikkate alan bakanlık, fen şubelerine mütehassıslar tayin etti. Alet ve edevât alımına hız verildiğini, müstemilatının inşası ve tamir edilmesi gereken yerlerin tamiriyle “lüks” bir hastane şerefine yakın bir zamanda kavuşacağını yine Muslihiddin Safvet bize haber vermektedir. “Ameliyathanesinin benzerine Anadolu'da bulunan hastanelerde nadiren tesadüf edilmektedir. Numune Hastanesi mevcut hastanelerin en mükemmeldir denilebilir.” Gerçi yazar mukayeseyi İstanbul'la yapmıyor. O yıllarda eczaneler gibi hastanelerin de en gelişmişleri İstanbul'da bulunuyordu.

Dispanserlere gelince; 1924 yılına kadar Ankara'da dispanser teşkilatı yoktu. 1924 senesi Eylülünün başında bakanlıkça Keskin, Haymana ve Nallıhan kazalarında birer dispanser vücuda getirilmişti. Bu dispanserlerin ilaç ve diğer masrafları bakanlıkça karşılanıyordu. Bu dispanserlerde halkın fakara ve zengininin muayenesi ve tedavisi hükümet tabibi tarafından parasız yapılıyordu.¹⁷ Ankara merkezde 1926 'da 5 dispanser tesis edildi.¹⁸

Halkın tababete karşı vaziyeti hakkında Muslihiddin Safved şu bilgileri veriyor; "Halen tababete karşı vaziyetleri pek müsait olup ekseriyetle tabip davet ederlerse de humma-i tifo idi, zatürree gibi hastalıklarda tabibi her gün davet eylemek gibi adetleri yoktur. Bir hastaya muhtelif tabip davet ederler. Tabibi müdavi ile müşavere yaptırınlar nadirdir. Gerçi frengi için tütsü kullanan zavallı köylüler varsa da pek az olup ekseriyetle tabibe müracaat ederler. Seyyar etıbbâ ile köylerde frengililerin tahrîsi/korunması, saklanması* ve tedavisi sayesinde memleketi bu afetten kurtarmak imkan dairesindedir. İlacı meccanen/parasız, tabibi de meccanen ve bilhassa ayağına kadar gidip tedavisine tevessül ederse köylünün tütsüden ziyade ilaca ve tabibe rağbet göstereceği ve bu vesile ile mutatabbibilere/hekimlik taslayanların ocakları kendiliğinden söneceği tabiidir."¹⁹

Cihan Harbi, memlekete yoksulluk, pahalılık, açlık ve hastalıklar bırakmıştı. Bu hastalıkların başında frengi gelmekteydi. Frenginin nedenlerini şu temele dayandırıyor Muslihiddin Safvet; "Harbi umumi patlayınca kadar buralarda ahlak çok iyi idi. Harbin memlekette açtığı zaruret ve sefalet ocakları yüzünden ahlak-ı umumiye dahi az çok müteessir oldu: fuhşiyât kasabalardan ziyade köylerde görülüyor, evvelce karâda/köylerde gizli bir surette icray-ı fuhş edenler yavaş yavaş aleniye çıktıklarından ahlak günden güne fesat bulmaya başladı. Bu hal, harbin netayic-i meşumesinden/uğursuz neticelerinden olarak bî-kes /kimsesiz ve dul kalan genç kadınların ötekinin berikinin yanına hizmetçiliğe girerek bilhare erkeklerin dâm-ı iğfaline/gaflet tuzağına kapılarak ismetlerini feda etmelerinden

17 Safvet, a.g.e., s. 67-68.

18 Seyyah Kandemir, **Ankara Vilayeti**, Ankara, 1932, s. 39.

* Kesmelerden sonraki açıklamalar tarafımdan konulmuştur.(Z.K)

19 Safvet, a.g.e., s. 64.

ileri gelmektedir. Bazen genç kızların nişanlılarının harpte şehit olması ve kendilerine yeniden talip zuhur etmemesi yüzünden uzun zaman evde kaldıkları nihayet bu biçarelerin de vad-i izdivaç/ evlilik vaadi ile iğfal edilerek /aldatılarak ismetleri/namusları heder olunduğu tahkikat-ı adliye ile derece-i sübuta varmıştır. Esasen memlekette izdivaç için muayyen bir sin/yaş olmayıp çok defa 15-16 yaşında henüz sin-i kemale ermemiş genç bir erkek çocuk ile 30-35 yaşında bir kız teehhül ettikleri /evlendikleri görülür. Fakat çocuk sin-i kemale vasıl olunca refika-ı hayatının /hayat arkadaşının kendisinden 15-20 yaş büyük olduğunu anlar anlamaz hemen ondan yüz çevirir. Bu suretle himayesiz kalan kadında tabi fuhşa sulûk eder. Merkez vilayette polisçe mukayyet âlefler/en teklifsiz tene yakın olanlar vardır. Bunlar yerli halktan ziyade hariçten gelenlerdir. Kengiri/Çankırı Kapı civarında sıhhiye ve polis dairelerince mukayyet 60-70 kızdan ibaret bir umumhane mevcut olup haftada mevcut kızları iki defa muayene-i sıhhiyeye tabidirler. Fakat, maalesef bunların yüzünden pek çok gençlerin sâika-i cehâletle/cehaletleri nedeniyle irtikap cinayet eyledikleri de ekseriya vakidir. İşte görülüyor ki köylerde maarifin ve fezâil-i ahlakiyi öğretecek kimsenin bulunmaması ahlakın fesadına bâdi/sebepl olmaktadır.”²⁰

Kentte, 922’li yıllarda, 2827 evlilik, 337 boşanma, 608 darp/fiili kavga, 270 yaralama 133 katil/ öldürme olayının ve 90 ahlak suçunun işlendiğini görüyoruz.²¹

Frengi, Cihan Harbinin bıraktığı en önemli bir belaydı. Bundan başka memleketin her yerinde olduğu gibi Ankara’nın da gerek köylerinde ve gerek merkezinde Dâü-l Cerb/Uyuz pek yaygındı. Her tarafta, küçük ve büyüklerde bolca bağırsak kurtları ve tenya bulunurdu. Sabunun pahalı olması, tuvaletlerin muntazam olmaması, temizliğe yeterince itina gösterilmemesi yüzünden uyuz hastalığı artmıştı. Çiğ sebzelerin ve meyvelerin, temiz olmayan lâğım sularının içme sularına karışmaları yüzünden tenya ve solucan herkeste görülmekteydi. ‘Kan Harareti’ tabir edilen hastalık, yani uyuz artmaktaydı. Sıtma ile köklü mücadele edilmediğinden ve bu hasta-

20 a.g.e., s. 55-56.

21 a.g.e., s. 127.

lık küçümsendiğinden memleketin her tarafında yaygındı. “Şimdiye kadar bu topraklarda icrayı hükümet edenlerin pek ehemmiyetsiz gördükleri sıtmayı ihmal etmeleri yüzünden sıtma memlekete güzelce yerleşmiştir. Hükümet-i Cumhuriyetimizin bu mühim mesele-i fenniye yi hal ile sıtmadan memleketi kurtaracağına imanım vardır.” Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik Bey, bu ve diğer hastalığı önleme konusunda elinden geleni yapıyordu. Çünkü hükümetin en öncelikli konuları arasında, sağlık, eğitim ve yoksulluğun üstesinden gelmek yer alıyordu.

Ankara'nın içilen sularına gelince, suların kente akıtılışı adi borular ve künklerle idi. Merkez vilâyette sular, bazı mahallelere demir borularla, bazı mahallelere adi künkler içerisinde akıtılmaktaydı. Şehirde kullanılan ve çeşmelerden akıtılan sular; Hanım Pınarı, Elmadağ, Öksüzce ve Cebeci sularıydı. Yine şehre bir buçuk saat mesafede bulunan Zülfazıl köyünde akan ve halk arasında Sulfasol adıyla anılan köyün suyu ile şehir haricinde bulunan Ulucak suyu meşhurdur. Bu suyu sakalar yani su satıcıları, merkezler, atlar ile destiler içerisinde şehre getirip satarlardı.²²

Sulfasol suyunun zayi olduğu haberinin halk arasında yayılması üzerine Sıhhiye ve Muavenet İçtimaiye Vekaleti'nin “Ankara Ahalisine” başlıklı haberi, Hakimiyeti Milliye gazetesinde yayımlandı.

“Halk arasında Sulfasol Suyunun gaip olduğu ve o saf tabiyesini zayi ettiği şeklinde şayanın hudüs (sonradan peyda olan) ve intişarına (yayılmasına) mebni keyfiyet vekaletçe tetkik edilmiştir. Sulfasol köyünde üç çeşme mevcut olup bunlardan biri köyün meydanında, ikincisi biraz daha ileride ve bir sırt üzerinde 1310 tarihli kitabesi bulunan üçüncüsü de camiye muttasıl (bitişik) ve 1341 tarihinde edilmiş olan çeşmelerdir. Bunlardan Sulfasol Suyu denilen 310 tarihli çeşmenin suyunun gayet az akması suyunun zayi olmasından değil camiye muttasıl çeşmeye isale edilen suyunun miktarının çoğaltılması için yapılan hafriyat esnasında asıl Sulfasol Suyunun cami çeşmesine akıtılmış olmasındandır. Vekalet, Ankara kimyahaneye müdüriyetince gerek mahallinde gerek kimyahanede yapılan tetkik ve tahlilatı kimyeviye neticesinde her üç çeşme suyunun aynı evsafı kimyeviye ve

22 A.g.e., s. 57-59.

hayatiye ye haiz ve kabili şerb (içilmeye değer) oldukları tahakkuk etmiş olmakla şayiat-ı vakıaya ahalinin itimat etmemesi lüzumu ilan edilir.”²³

Vilâyette toplam çeşme sayısı 526’dır. Bu çeşmelerden 345 çeşme merkez de bulunuyordu. Geri kalan çeşmelerin 11’i Haymana, 3’ü Yabanabat, 4’ü Nallıhan, 39’u Beypazarı, 18’i Ayaş, 25’i Kalecik, 8’i Çubuk, 6’sı Bala, 5’i Zir, 62’si Keskin’deydi.

Merkez vilâyette çoğunlukla konutların helaları bina içerisinde değildi. Havlunun bir kenarına açılmış ve etrafı duvarla kapatılmış bir kuyudan ibaretti. Bazı mahallelerde lâğım olduğundan tuvaletlerin ayakları bu lağımlarla birleştirilmişti.²⁴

Bataklıklar, sıtmanın kaynağı olduğu için bunların ıslahı ön plana çıkmıştı. Merkez vilayette suni ve tabii bataklıklar vardı. Dabbağhane civarında Hatip Çayı adıyla bilinen ve Bent Deresi diye isimlendirilen suyun azlığı nedeniyle, bağ ve bahçelerin sulanması ve çamaşır yıkamak için ufak ufak gölcükler haline getirilmesi sonucu, suni bataklıklar oluşuyordu. Şehrin dışında Kenğırı Kapısı civarında Belediyeye ait sazlık ve bataklık şehrin en büyük bataklığıydı. Önceleri bakanlık tarafından bu bataklığın kurutulması için cetveller/kanallar açılmış ise de yağmur suları bu cetvelleri kum ve mille doldürmüştü. İstasyon civarında Çubuk Çayı’na kavuşan İncesu Deresi’nin parçalanması sonucunda İstasyondan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne kadar olan caddenin iki tarafında bulunan arazide başka bir bataklık oluşmuştu. Burada açılan cetveller/kanallar yoluyla suyun Çubuk Deresi’ne ulaştırılmasına çalışılmışsa da, kış mevsiminin bastırması sonucunda bu teşebbüs yarım kalmıştı. Yine, şehre, yarım saat mesafeden Ziraat Mektebi çevresinden geçerek Ak Köprü denilen yerde, iki çayı da alarak ve Murtâd Ovası’nı geçerek Sakarya Nehrine dökülen Çubuk Deresi’nin suları, istasyon havalisinde bir çok bataklık ve göller meydana getirmekteydi. Bu bataklıklar elbette hastalıklara, özellikle de sıtmaya zemin hazırlamaktaydı.²⁵

23 Hakimiyyet-i Milliye, 9 Teşrin-i Sani 1926, Sayfa 4.

24 Safvet, a.g.e., s.75.

25 Safvet, a.g.e., s. 78-82.

Ülkenin her yerinde olduğu gibi Ankara'da da sıtma ile mücadele aralıksız sürdürülüyordu. Sıtma ile mücadeleye ciddi olarak 1925'de başlanmıştı. Ankara'da, 1925 Martından Ocak 1926 tarihine kadar yapılan genel muayenelerde 10.537 kişi tedavi edilmişti. 42.383 kişiye kinin dağıtılmıştı.²⁶

Ankara'nın hükümet merkezi olmasıyla şehrin içerisindeki mezarlıkların şehir dışına kaldırılması gündeme gelmişti. Ankara'nın her tarafında birçok mezarlıklar metruk ve perişan bir haldeydi. Bu mezarlıkların bir kısmı şehrin içerisinde camiler, tekkeler ve mescitler civarında bulunuyorlardı. Tarihi açıdan bunların en önemlileri Kırklar ve Yediler mezarlıklarıydı.²⁷

Ankara'da nüfus, asli unsur Türk ve azınlık olarak Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşuyordu. Rum nüfus, Lozan antlaşması sonucu mübadeleye tabi tutulunca geriye Ermeni ve Musevi nüfus kalmıştı. Bunların mezarlıkları ayrı ayrı idi. Mezarlıkların kentin dışına çıkarılması durumunda üç ayrı mezarlık yeri gerekiyordu. Vilayet İdare Meclisi, 5 Kasım 1339/1924 tarihli 22 numaralı kararla mezarlıkların şehrin dışına çıkarılmasına karar verdi.

“İslamlar için Sarı Kışla ittisalinde/bitişliğinde Baba Harman yukarısında zaten mezarlık olan arazinin ittisalindeki mahallenden yirmi beş dönüm ve Cebeci Askeri Hastanesi'nin arkasındaki hastane mezarlığının karibindeki /yakınındaki mevkiinden dahi yirmi beş dönüm mahalliyle, bir de Hazırlık Mevkii'nin zaten mezarlık olan dereden yukarı bulunan mahallinin ve Katolik, Ermeni ve Yahudiler için dahi Sarı Kışla'nın arkasında vaktiyle kendileri tarafından mezarlık ittihaz edilen arazinin onar dönüm mahallerinin kabristan ittihazıyla emvatın/mevtaların buralara defin olunması ve bilâistisna şehir etraf ve dahilinde bulunan karye ve mezarlıklarla tayin olunan işbu mezarlıkların haricindeki kabristanlara meyyit defninin suret-i katiyede meni taht-ı karara alınmıştır.”

Vilâyet Sağlık Müdürlüğü'ne bildirilen ancak herkesin bildirmemesi yüzünden tam sağlam bilgi olmasa da, 1924 yılı içerisinde Ankara'da, 3093 doğum, 2042 ölüm meydana geldi.

²⁶ Seyyah Kandemir, *Ankara Vilayeti*, s. 39.

²⁷ Mübarek Galip, *Anadolu'nun Türk Asar ve Mahkukatı Tetebbuatına Esas*, İstanbul, 1341, s. 6-43.

Şehir hastanelerinde, doğum haneler olmadığından ve diplomalı ebelerin azlığı nedeniyle de halk arasında ebe diye adlandırılan kadınlar gizli gizli de olsa doğum yaptırıyorlardı. Doğum için halk, önceleri diplomalı ebeler olmadığından, halk tarafından bilinen kâbuleleri/kabul edicileri getirirdi. Memleketin en meşhur ebesi, Katırcı Kızı namıyla bilinen 'Kezban' kadın idi. Şehirde hemen herkes bu kadını doğum için davet ederdi. Kentte, Belediye'nin iki, himaye-i etfalın/çocuk esirgemenin bir kâbulesi ve serbest çalışan diplomalı birkaç kâbule vardı. Doğumdan sonra loğusanın altına 'baba' toprağı yani halk arasında ak toprak denilen eşeklerin sırtında satılan toprak serilirdi. Toprak, bir sac üzerinde ateşte ısıtılırdı. Loğusa, toprağın sıcaklığına tahammül edecek duruma gelince, toprağın üzerine bir çarşaf serilir ve loğusanın başı dik biçimde ve toprak zaman zaman ısıtılıp değiştirilerek, üç gün bu vaziyette yatırılırdı. Çocuğun göbeğı kesilip, yıkandıktan sonra sırtı ve ayakları kokmasın diye üzerine tuz serpilir ve baba toprağından kundaklanırdı. Bir hafta sonra çocuğun altındaki tülbent kaldırılarak, çocuğun vücudu doğrudan doğruya toprakla temas ettirilerek yatırılırdı. Tuzlu gömlek üçüncü günü çıkarılırdı. Bütün bunlardan sonra yedinci günü ebe hanım bahşış almak maksadıyla, çocuğı babasının kucağına verirdi. Bir hafta müddetle çocuk validesinin yatağında yatar, yedinci günü beşiğe yatırılırdı.²⁸

Anadolu'nun hemen her tarafında olduğu gibi Ankara'da da da yatır, evliya türbesi, tekke gibi ziyaret mekanları ile değişik taş, kaya, mağara, minare gibi adak yerleri vardı. Hacca gitmeden önce hacıların ziyaret ettikleri asla asalak değil elinin emeğıyle geçinen, ekip biçtiğini Ankara'da satan Hacı Bayram Veli'nin cami ve türbesi, halkın ziyaret ettiği önemli bir ibadet, ziyaret ve adak yeri idi. Hacı Bayram türbesi Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilanından sonra 1923,1924 yıllarında Atatürk tarafından da ziyaret edilmişti.²⁹ Yine 1925 yılında tekke ve zaviyelerin lağvedilmesinden

28 Safvet. a.g.e., s. 57-59.

29 Geniş bilgi için bakınız: Hikmet Tanyu, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara, 1967, s.50-83., Tuncer Baykara, "Hacı Bayram ve Şehir Hayatı", Hacı Bayram Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2000, s. 11-17.

önce Ankara'da Samanpazarı'nda mürit ve dervişi en çok olan ve şeyhi Topçuşeyhi Efendi'nin bulunduğu Nakşibendi tarikatı vardı.³⁰

Halkın kendi arasında batıl itikatlara dayalı yapıp-ettikleri de yok değildi. Yılcık hastası olanlara, yılcık taşı bağlanır ve yılcık dedesi tarafından okunurdu. Isıtmaya tutulanlar Namazgâh civarında 'Uzun dede' kabrine giderlerdi. Isıtmalı buradan yedi taş alır ve bu taşları suya koyup o suyu içerdi. Kabakulak için hocalara gidilir, şişen bölge mürekkeple yazılırdı. Sıtma için, türbelerin pencerelerine, kapılarına bez bağlamak gibi batıl itikatlar da vardı. Yine Kurşun dökmek ve nazarlık kullanmak çok yaygındı. Erkek çocuk doğurmak içinde zifaftan önce küçük bir erkek çocuğu damat ve gelinin yatağına yatırılarak üç defa o tarafa bu tarafa çevrilerek, 'doğurduğun oğlan olsun, doğurduğun kuyruk olsun!' diye üç defa söylenirdi. Doğurduğun kuyruk olsundan maksat, bolluk olsun demektir.³¹

Ankara başkent edildikten sonra üzerinde titizlikle durulan en önemli durum, imarlı bir kent kimliğine kavuşturulmasıydı. Bu yeni rejimin başarısı sayılıyordu. Belediyelere ayrılan bütçeden en büyük payı yani aslan payını 28 kat Ankara alacaktır. Modern şehirleşmede ilçeleri değil yalnızca Ankara hem deneyim hem de örnek bir kent durumundaydı. Ülkede, imar planında çok da tecrübe birikimi yoktu. Lüks lambalarıyla ışıklandırılan, heykelsiz, şehir içi ulaşımı fayton ve eşeklerle sağlanan, eski ile yenin bir arada yaşamağa henüz hazır olmadığı, bağımsızlık ve özgürlüğün tadını yeni soluklamaya başlayan kentin önemli binalarının durumu şöyleydi: Merkez vilâyette bir taraf Numune Hastanesi bir tarafı halen Müdafaa-i Milliye Vekaleti olan Erkek Lisesi. Önceleri İttihat ve Terakki Kulübü olarak kullanılan ve bu kulübün kapatılmasıyla halen Türkiye Büyük Millet Meclisi binası kabul edilen bina, Hükümet Konağı, Şehr-emaneti/Belediye, sağlık şartlarına uymayan bir hapishane binası vardı. Cebeci tarafında yeniden inşasına teşebbüs edilen Mülkiye Hapishanesi inşaat binası, Yeniden inşa edilen Latife Gazi Mustafa Kemal Kız Numune Mekte-

30 Şerif Erdoğan, *Ankara'm*, s. 63.

31 Safvet. a.g.e., s. 57-59.

bi ile Gazi Mustafa Kemal Numune Mektebi, Cebeci Askeri Hastanesi, Yeni inşa olunan Maliye Vekaleti, Darulmuallimin, İmar ve İskan ve Mübadele Vekaleti, Sıhhiye ve Muavenet İctimaiye Vekaleti tarafından inşaasına başlanılan sonraları Evkaf Genel Müdürlüğüne devir olunan Büyük Otel ile İstasyon Caddesinde Evkaf Müdüriyeti tarafından inşa edilen binalar memleketin en mükemmel binaları olarak sayılmaktaydı.³²

Yine Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu yönetimince, yani Almanlar tarafından yapılmış, düzgün ve sağlam birkaç kargir bina vardı. Bu binalardan biri sonradan bir süre Mustafa Kemal Paşa'nın konutu olmuştu. Cebeci'nin arkasındaki tepede Abidinpaşa köşkü, kentnin içinde Ziraat okulu ilk göze çarpan binalardı.³³

70 Mahallesi olan Ankara'nın evleri de kerpiçten ve sokakları oldukça dardı. Kireçle badanalanmış evlerin sayısı azdı. Konutlar, bir plan dahilinde değil herkesin bütçe ve isteğine göre yapılmaktaydı. Bu konuda Safvet bize şu bilgileri vermektedir; "Ezcümle 331/1915 senesinde zuhur eden harikta/yanığında binlerce hane iki-üç gün zarfında mahvolup pek çok kişi sokakta kalmıştır. Hep bunlar sokakların dar olması, vesait-i itfaiyenin müruruna/geçip gitmesine gayri müsait bulunması, evlerin ahşap ve pek mülasık/bitişik bulunmaları yüzünden olmuştur. Ev 2-3 katlı olup bir-iki odası inşa edilip üst katı alekser- çoğunlukla ikmal-tamam edilmeyerek nâtamam /tamamlanmadan bırakılır, bunun ikmal-i iyi addolunmaz. Hıfzı-sıhha nokta-i nazarıyla inşa edilmiş hemen hiçbir hane yoktur. Eskiden inşa edilmiş, Ziya Şemseddin Mahrum hanelerinden sarfı nazar, bugün inşa edilen evlerin bile pencereleri ufak, ziya-ı şemsin/güneş ışıklarının duhulüne gayri müsait derecede dar ve küçük birer menfezden/delikten ibarettir. Pek çok hanelerin hariçten sıvası bile yoktur. Haricen duvarları kireçle sıvalı veya boyalı ancak bir-iki binaya tesadüf olunur. Diğerleri kerpiçten yapılmış çamurla sıvalı olup, tabir-i umumiyesiyle 'şehir şu haliyle pek kasvet-engîz/iç sıkın bir manzara teşkil etmiştir."³⁴

32 Safvet, a.g.e., s. 84.

33 Hıfzı V. Velidedeoğlu, Milli Mücadele Anıların, İstanbul, 1983, s. 29.

34 Muslihiddin Safvet, a.g.e., s., 72-73.

Eski Ankara, Hacıbayram, Çankırıkapı, Ulus Meydanı, İtfaiye Meydanı, Halkevi, Erzurum mahallesi ve Kayabaşı mahallesi ile çizilen sınırlardaki alandı. İçkale yani Hisar mahallesinde dar ve eğri sokaklar boyunca dizilmiş evler bulunuyordu. Bu evler genelde ahşap bir iskelet kurularak, boşlukları tuğla ile doldurulmak suretiyle inşa edilmişti. Aralarında birkaç katlı olanlara rastlansa da en çok inşa edilen evler bir avlu, kiler ve mutfaktan oluşan tek katlı evlerdi. Oturmağa ayrılan katta üstü açık, sokak tarafı pencere ve avlu tarafından direkler üzerine kurulmuş bir sofaya odalar açılır. Duvarlar kısmen kireç ile badanalı, tahta kısımlar ekseriye zemin üzerine koyu renk boyanmış açık renkli çiçeklerle ve saçaklı tavanı da geometrik şekillerle süsüdür. Küçük parçalı ve renkli camları bulunan pencerelerde evi yazın sıcaktan ve tozdan, kışın ise rüzgarlardan koruyan tahta kepenkler vardı. Hisar mahallesinin dışındaki eski Ankara, iş ve ticaret sahaları buralarda yoğunlaştığı için nüfusun en kalabalık olduğu alanlar da buralardı.³⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yeni Ankara ise; Taşhan önünden Samanpazarı'na, Samanpazarı'ndan Cebeci'ye, Cebeci'den Yenişehir'e, Yenişehir'den Kavaklıdere'ye doğru uzanan sahada yeni rejimin başarısıyla özdeşleştirilen apartmanlar, evler, resmi binalar Ankaralıların alışık olmadığı biçimde 1923-1927 yılları arasında genelde rasgele birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilmekteydi.³⁶

Vilâyetin toplamında 56 caminin 35'i merkez kazada bulunmaktaydı. Beypazarı'nda 12, Kalecikte 5, Ayaş'ta 4, Haymana, Çubuk ve Keskin'de 2, diğer ilçelerinde birer cami ibadete açıktı.³⁷

Merkez vilâyette evvelce belli başlı ne bir otel ve ne de lokanta yoktu. Mustafa Kemal Paşa, şehre yirmi dakika mesafedeki Ziraat okuluna yerleşmişti. Büyük Millet Meclisi azalığına seçilen milletvekilleri Ankara'ya heybeleri ve çantalarıyla beraber geldiklerinde yersizlikten Darulmuallim'in koşullarına yerleştirilmişlerdi. Geri kalanlar da Ermeni ve Yahu-

35 Hüseyin Borak, *Türkiye Kılavuzu*, C.I. Ankara, 1946, s. 182-183.

36 *Cumhuriyet Ansiklopedisi* 1923-1940. Y.K. Yayınları, İstanbul, 2003., s. 29-30.

37 Safvet, a.g.e., s. 122.

di mahallelerindeki köhne evlerde güç bela bulabildikleri odalara sığınyorlardı. Bir eşek satın alabilecek kadar parası olanlar Etlik ve Keçiören bağlarında çokta sağlıklı olmayan kulübemsi evleri tercih ediyorlardı. Mebuslar karınlarını da aşçı dükkanlarında doyuruyorlardı. Yemekler iç yağından yapıldığı için bir çok milletvekili rahatsızlanmıştı.³⁸ O günlerde tek yemek yenilen, içki içilen yer meclisin yanındaki “Kernal’in Lokantası” idi. Milletvekilleri, devlet adamları ve yabancılar akşamları burada toplanırlardı. 1920’lerde tek modern eğlence yeri ünlü “Frasko’nun Barı” idi. İki kahve vardı. Biri Anafartalar’da “Kuyulu Kahvesi” diğeri onun arkasındaki “Merkez Kiraathanesi” idi. Bu iki kahvede gece yarısına kadar nargile içilir, oyunlar oynanırdı. İlk pastahane Ulus Meydanı’nda açılmıştı. Bunu takiben Ankaralı Hafız Bey tarafından bir otel ve altında hizmete açılan İstanbul Pasthanesi’ydi.³⁹

Başkent olmasından sonra 16 otel yapılmıştır. Oteller yokken 27 han, otel görevini yapıyordu. Bu hanlardan bazı hanlar otele çevrilmişti. Bu hanların en meşhuru, çarşı içindeki Büyük Millet Meclisine giden cadde üzerinde bulunan Taş Han’dı. Bu hanın da bir bölümü otele çevrilmişti. Hanların tümünün zemini topraktı. Hanlar temiz değildi. Hanların müstemilatı ve hayvanların muhafazasına mahsus ahır, bunun üstünde birkaç odası vardı. Bu odaların pencereleri geceleri kapatıldığından, kötü koku yüzünden ve sağlık şartlarına uygun olmadığından çok rahatsız olunurdu. Buna rağmen İstiklal Harbi zamanında yatacak otel veya diğeri bir mahal olmadığından zorunlu olarak bu hanlarda ve pek pahalı fiyatlarla odalar kiralanıyordu. İlçelerinden Zir’de bir, Bala’da iki, Kalecik’te üç, Ayaş’ta üç, Beypazarı’nda on üç, Nallıhan’da dört, Haymana’da üç han, Keskin’de üç han ve dört otel, Yabanabat’ta iki han ve bir otel vardı. Ankara merkezde üç hamam çalıştır durumdaydı.⁴⁰

Vilâyet dahilindeki sanayi kuruluşu olarak, altı fabrika vardı. Merkez vilayette imalat-ı harbiye fabrikası, elektrik fabrikası ve bir un fabrikası

38 Seyfettin Sağlam, “Milli Mücadele’de Ankara”, *Türk Yurdu*, Ankara Özel Sayısı, Cilt, 22. sayı.176, Ankara, 2002. s. 84-85.

39 Fırat, a.g.e., s. 12.

40 Safvet, a.g.e., s.70-71.

ile Keskin kazasında bir fişek, bir kibrit fabrikası ve bir un fabrikası vardı. Şehrin orta yerinde yer alan 25 dabbağhane/derici dükkanı vardı. Bu dabbağhaneler çevrelerini hem kirletmekteydiler, hem de çok kötü bir koku yaymaktaydılar.⁴¹

Ankara sanayiden daha çok tarım kentiydi. Ankara'nın çevresinde Dikmen, Küçükesat, İncesu, Cebeci, Keçiören bağları olmasına rağmen⁴² ticaretin büyük bir kısmını tiftik keçisi sağlıyordu. Kentte, 922-23'lü yıllarda yaklaşık 412.787 bin tiftik keçisi, 418.481 koyun, 160694 bin keçi vardı. Zir kazasında Ankara'nın meşhur sof ve şalları, merkez kazada tiftikten ince ve zarif kadın ve erkek çorap ve eldivenleri ile boyun atkısı, eşarp, karyola örtüleri, yastık yüzleri, ceket ve diğer ihtiyaçlar için dokunarak üretilirdi. Kalecik kazasının Yahşihan köyünde pamuktan bez dokunurdu. Haymana'nın bazı köylerinde çeçim, kilim ve halı dokunmaktaydı. Kadınların güzel el işleri de rağbet edilmemesi yüzünden terk edilmek üzereydi. Sanayileşen Batı Avrupa ülkelerinin ürettiği mallar bizim ekonomimizi tehdit ediyordu. Hatta bunların kullanılmış eski elbiselerinin kullanımını ülkemizde yaygınlaşmıştı. Muslihiddin Saffet Şöyle diyordu "Halen bu gibi mensucat yerine Avrupa'nın çürük emvali kaim olduğundan/bu malların yerine geçtiğinden bu sanatlar hemen metruk/ terkedilmiş gibidir. Bu halılar gayet sağlam olup Avrupa'nın pamuktan taklit halılarına kat kat faiktir/üstündür."⁴³

Kentte esnaf loncaları olarak, keçeciler, bakırcılar, demirciler, pırpıtçılar, semerciler, çıkırıkçılar, nalburlar, tiftikçiler, orakçılar, düğenciler, debbağlar, kilciler, kaba tuzcular, kasaplar, bahçıvanlar, haffafflar, urgançılar, saraçlar, kunduracılar, terziler, sofçular, dokumacılar esnafı vardı.⁴⁴

Ankara'nın en önemli ticaret merkezileri, Taşhan Meydanı, Karaoğlan Çarşısı, Samanpazarı, Koyunpazarı ve Atpazarı'ydı.⁴⁵

41 Safvet, a.g.e., s. 71.

42 Velidedeoğlu, a.g.e., s.28.

43 Safvet, a.g.e., s. 55-60.

44 Şerif Erdoğan, *Ankara'm*, Ankara, 2001, s. 64.

45 Nurcan İnci Fırat, *Ankara'da Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek*, Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası, Ankara, 1998. s.11.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında telgrafın kullanılması ve basın çok önemli rol oynamıştı. Radyo ve telefon Milli Mücadelede hemen hemen hiç kullanılamamıştı. 1925 yılına kadar kentte radyo yoktu. Büyük Millet Meclisi'nin, Vilâyet'in, Hakimiyet-i Milliye'nin ve Yeni Gün gazetesinin olmak üzere Ankara'da dört matbaa bulunuyordu.⁴⁶

İlde giyim konusunda bir bütünlük yoktu. Yakup Kadri bu durumu şöyle dile getiriyordu; "Sarıklar, fesler, kalpaklar, külahlar, cübbeler, ceketler, mintanlar, göz kamaştırıcı bir alacalıkla burada temevvüç ediyor, sanki Seylan, Buhara, Çin-i Maçin hep bir araya gelmiş ve çetrefil, muhtelif bir alemin esasları kuruluyormuş gibi endişe-aver bir manzara göze çarpıyordu."⁴⁷ Köylülerden erkeklerin giyimi; şalvar, belde kuşak, kısa mintan, yelek ve kısmen ceket, başta fes ve fesin üzerine yemeni veya hacı sarığına benzer sarıktı. Kadınların ise belden aşağı dış don, belden yukarı yelek ve bunun üstüne mintan ve ya pamuklu hırka giyerlerdi. Kasaba ve kazalarda erkekler şalvar, belde büyük kuşak, ceket veya cebe, ayaklarına mest veya kundura, setre pantolon giyerlerdi. Genç kadın ve erkeklerin kıyafetine gelince, orta yaşlı ve ihtiyarlardan başka diğer münevverler İstanbul erkek ve kadınları gibi giyinirlerdi. Fes yerini kalpağa bırakmış durumdaydı. Mustafa Kemal'in kalpaklı resimlerinin bu döneme rastladığını biliyoruz. İhtiyar ve köylü kadınları başlarına beyaz ya da boyalı yemeniler örterek hükümet ve pazar yerlerine böyle giderlerdi. Muslihiddin Safvet bize kılık ve kıyafet değişikliğinin gerekliliğini şu cümlelerle haber veriyordu; "Millî ve dinî hiçbir şekle benzemeyen bu tarz-ı telebbüslerin/ giyim biçimlerinin asr-ı hazır/şimdiki çağ medeniyeti ile mütenasip bir şekle ircaı/getirilmesi şayanı temennidir."⁴⁸

Üst üste gelen Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harpleri nedeniyle halk, çok maddî ve ruhi açıdan büyük kayıplara uğramıştı. Sofrasında yediğiyle sırtında giydikleri pek iç açıcı değildi. İlde pirinç, buğday, arpa, mısır, nohut, mercimek çokça üretilmekteydi. Ancak köylüler ihtiyaç faz-

46 Safvet, a.g.e., s. 71.

47 Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "Yapıcı ve Yaratıcı Deha" Atatürk Devri Fikir Hayatı, II, Mehmet Kaplan ve Komisyon, Ankara, 1992, s. 375.

48 Muslihiddin Safvet, a.g.e., s. 52-53.

lasını satmaktaydılar. Pirinç üretmelerine rağmen bulgur tüketimi fazlaydı. Zengin köylüler de bal, süt, kaymak, tereyağı bulunursa da bunları kendileri yemez ticaret pazarlarında satarlardı. Buğday unu da böyleydi. Buğday ununda mayalı ekmeğin köylü çok azdı. Köylerde et bulunmazdı. Fakir halk fasulye ve bulgur ile yetinirlerdi. Zengin köylüler besli tabir ettikleri bir sığırı kesip pastırma ve kavurma yaparak kışın et ihtiyaçlarını bununla giderirlerdi. Önceleri misafir ağırlamak adeti yaygınken, bu çaresizlikten dolayı bu adette kalkmak üzereydi. Kanaatkar ve basit ihtiyaçlarını gidererek mutlu yaşamaya çalışan fakir köylü halk, iyice kanaatkar olmak zorunda kalmıştı.⁴⁹

İşte Türkiye Cumhuriyetine başkentlik edecek Ankara vilayetinin eğitim, sağlık ve sosyal durumu bu idi. Şurasını unutmamak gerekir ki; Yalnızca Ankara'nın durumu böyleydi de Anadolu'nun diğer kentleri bundan farklı değildi. Savaşlar, salgın hastalıklar, yangınlar, depremler, ve göçler, hep üst üste gelmişti Vehbi Koç o günlerde halkın durumunu şöyle tasvir etmektedir: "Ankara halkının çoğu Müslüman Türklereydi. Bir de Hıristiyanlar ve Museviler vardı. Hıristiyanlar çahşırılar, kazanırlardı. İyi yer, içer, eğlenirler; güzel evlerde otururlardı. Pazarları hafta tatili yaparlardı. Türkler de çoğunlukla ya hoca, ya bakkal, ya bekçi, ya da ambarcı olurlardı. Hıristiyanlar askere alınmazlar, bedel öderlerdi. Askere gitmediklerinden daha rahatça iş yapma, dükkan açma olanağı bulurlardı. Türk'ün ise tükenmek bilmeyen bir görevi vardı; Kur'a, ihtiyat, redif denilen, sonu gelmeyen askerlik hizmeti ve bu hizmet sırasında açlıktan, sefaletten veya düşmanla çarpışırken ölmek. İşte Ankara'nın hali bu, Türkiye'nin hali buydu."⁵⁰

Ankara başkent olmasıyla ayrıcalıklı bir konuma gelen kentlerimizden birisidir. Başkent olduğunda yerli halk dışarıdan gelenlere yabancı anlamında 'yaban' diyordu. Halk kentin başkent olmasından memnun değildi çünkü hayat birden pahalılaşmıştı. İstanbul'dan gelen memurlar binalarındaki odalarda 5'er 10'ar kişi kalıyordu. Hep İstanbul'u özleyerek ve gerisin geri gidileceğini düşünerek işlerini yapıyorlardı. Ulaşımı fayton

49 Safvet. a.g.e., s. 54-55.

50 A. Esat Bozyiğit, *Ankara'nın Taşınma Bak.*, Türk Yazınında Ankara, Ankara, 2000, s. 131.

ve eşek, aydınlatılması lüks lamba ve ilk mecliste milletvekillerinin oturduğu sıralar mektep sıraları olan bir kentti. Yeni devleti kuran irade, bu kente 'tebdili mekanda ferahlık vardır' öz deyişine uyarak, İstanbul'dan pılımı pirtısını, yatak ve yorganını yanına alarak, yılanın deri değiştirdiği gibi hem kendi yaşama biçimini hem de başkentinin ve ülkesinin yaşama biçimini değiştirmek üzere gelmişti.

Bugün gelinen nokta ile dünkü nokta arasındaki gelişmelere bakacak olursak hiçte küçümsemeyecek bir durumda olduğumuzu görürüz. Utkan Kocatürk bayındırlığı ihmal edilen Anadolu'nun ve Ankara'nın başkentliğinin önemini şöyle belirtiyor: "Hiç şüphe etmemelidir ki, Anadolu'nun ortasında süratle meydana getirilecek yeni ve mamur bir Ankara asırlarca ihmal edilen Türk vatani için başlı başına bir medeniyet merkezi, Türk Devleti için pek mühim bir dayanak olacaktır."⁵¹

Türk bilgesi Farabi'ye göre, medinesi diğer bir ifadeyle devleti olmayan toplumlar eksik toplumlardır. Devleti, başkenti ve bir ilk başkanı olan toplumlar tam toplumlardır. Tam toplumların birlikteliklerinin amacı kalıcı mutlukları gerçekleştirmekse bu tam toplumlara erdemli tam toplumlar denir. Türk milleti, Cumhurbaşkanlığımızın forsunda ifadesini bulan on altı büyük devlet kurarak, tarihte, onurlu, saygın, bağımsız, mutlu, erdemli ve tam toplum halinde yaşamıştır. Farabi'nin ifadesiyle er-Reisü'l-evvel yani İlk Başkan Mustafa Kemal'in, 'Ankara hükümet merkezidir ve ebediyen hükümet merkezi kalacaktır' dediği bayındır ve kalkınmış başkentte ve yurtta ebedi olarak da yaşayacaktır.

⁵¹ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s190.